

УДК 340.1

Н.П. Костюк, старший викладач кафедри психології, соціології та права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Д.С. Степанець, заступник завідувача лабораторії досліджень у сфері інформаційних технологій — завідувач відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Досліджено вплив сучасних інформаційних технологій на правозастосовний процес, основні напрями розвитку системи інформаційного забезпечення процесу застосування норм права, а також питання організації та створення автоматизованих систем управлінського призначення.

Ключові слова: інформаційні технології, правозастосовний процес, автоматизовані системи управління, автоматизовані інформаційні системи, автоматизовані інформаційно-пошукові системи, експертні системи, правозастосовча електронна експертна система.

Исследовано влияние современных информационных технологий на правоприменительный процесс, основные направления развития системы информационного обеспечения процесса применения норм права, а также вопросы организации и создания автоматизированных систем управленческого назначения.

This article examines the impact of modern information technologies on law enforcement process, as well as the main directions of development of system of information support of process of law, organization and creation of automated systems of management appointments.

Сьогодні неможливо уявити ефективну роботу правозастосовних органів без інформатизації як сукупності взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян і суспільства (зрозуміло, і правозастосовних органів) на основі розвитку та використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки. Величезний обсяг статистичної, аналітичної, довідкової інформації, яку використовують у своїй діяльності органи виконавчої влади, судові органи, прокуратура, органи внутрішніх справ, нотаріальні та адвокатські контори, юридичні офіси тощо, немож-

ливо обробити без застосування як універсального, так і спеціального програмного забезпечення. Темпи, з якими нові інформаційні технології нині створюються та впроваджуються в практичну діяльність, настільки високі, що навіть фахівці у галузі інформаційних комп'ютерних технологій іноді не встигають оцінити масштаби та глибину змін, що відбуваються. Проте кінцеві результати загальної роботи правозастосовувача залежать від здатності кожного співробітника вирішувати завдання професійної інформаційної діяльності.

Питанням комп'ютеризації та інформатизації правотворчої, правоохоронної, правозастосовної, правоосвітньої діяльності присвятили праці В.А. Бакулін, А.К. Баранов, К.І. Беляков, В.В. Бірюков, Л.В. Богданов, В.М. Брижко, Ф.П. Васильєв, М.С. Вертузаєв, В.Д. Гавловський, О.М. Гальченко, І.В. Горошко, В.П. Горшков, М.П. Дубінін, К.Є. Зінченко, Л.Ю. Ісмаїлов, Р.А. Калюжний, А.Н. Караханьян, А.М. Карацюба, В.Ю. Карпичов, Б.В. Кисельов, Ю.А. Клімашевська, М.М. Коваленко, Ю.А. Кравченко, А.В. Лукашук, Ю.В. Олішук, І.В. Мартиненко, В.А. Мінаєв, А.Я. Мінін, Ф.Ю. Півень, В.А. Плугатарь, А.П. Полежаєв, М.С. Польовий, Ю.В. Попов, Ю.Г. Просвірін, В.А. Саницький, В.Ф. Севастьянов, М.Я. Сегай, С.С. Сливка, В.М. Смаглюк, А.І. Смірнов, О.Д. Соколов, В.С. Стефанюк, О.М. Тебякін, В.І. Ткаченко, А.В. Ткачов, Н.Б. Толок, В.Г. Хахановський, І.І. Хохлов, С.І. Цветков, В.С. Цимбалюк, В.М. Черевик, М.Я. Швець, інші українські та російські вчені [2, с. 3].

Проте, як свідчать результати аналізу наукових праць, питання формування інформаційної компетентності та підвищення рівня знань інформаційних технологій досліджено не повною мірою. Недостатньо розробленими залишаються методологія та методика підвищення інформаційної компетентності правозастосовувачів, а також питання щодо напрямів розвитку системи інформаційного забезпечення процесу застосування норм права.

Правозастосування є динамічним елементом правової системи, який в умовах реформування законодавчої бази набуває виняткової соціально-політичної важливості [3, с. 12]. Проблема удосконалення правозастосування може бути вирішена за умови використання комплексного методологічного підходу, а саме здобутків філософії права, логіки, лінгвістики, інженерної психології, інформатики та інших наукових дисциплін з метою генерування та аналізу напрямів інтенсифікації правозастосовного процесу.

Ключова роль у правовому забезпеченні інформатизації управління соціальними системами належить регулятивній, інформаційно-рекомендованій, організаційній, охоронній і захисній функціям, які становлять техніко-юридичний аспект цього забезпечення і є засобом підтримання використання досягнень науки і техніки у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціальними системами. Широке застосування цих функцій у правовому забезпеченні свідчить про розширення галузей правозастосування, що відбуваються завдяки інформатизації.

На особливу увагу заслуговує і функція організації соціального управління в такій підгалузі суспільних інформаційних відносин, як наука. Ця інституція суспільних інформаційних відносин тісно пов'язана з іншими сферами соціального буття: охороною навколишнього середовища (екологічною безпекою), життя та здоров'я людей (особистою безпекою), громадського порядку і безпеки, безпеки держави, міжнародного правопорядку (миру, безпеки людства). Ці функції держава реалізує

через правове регулювання управління науково-технічними процесами, їх стандартизацію, метрологію шляхом формування і реалізації державної науково-технічної політики.

Підвищення ролі права та розширення сфер правозастосування зумовлено потребою у суттєвому вдосконаленні чинної структури державних органів і системи зв'язків між ними, впорядковуванні потоків та обсягів інформації тощо. Розробка автоматизованих (комп'ютерних) інформаційних систем управлінського призначення має враховувати перелік функцій управління органу правозастосування, завдання та функції кожного його структурного підрозділу. При цьому слід встановити, які керівні дії можна і потрібно автоматизувати, а які ні.

Без створення попередньої організаційно-правової моделі управлінських відносин використання досягнень інформатики не може бути ефективним, а отже, визначальним є не лише технічний бік процесу розробки автоматизованих (комп'ютерних) інформаційних систем управлінського призначення, а й організаційно-правовий, який у підсумку має визначати економічний ефект інформатизації певного органу управління соціальною системою. Перелік питань, які розв'язують у процесі організації автоматизації управлінської діяльності, підтверджує цю тезу [4, с. 75—77].

Під час формування концепції інформатизації певного органу правозастосування слід враховувати такі чинники:

- ступінь централізації та децентралізації функцій;
- обґрунтування кількості структурних підрозділів;
- типові структури і типові штати;
- необхідну кількість співробітників.

Для управлінського персоналу органу правозастосування залежно від специфіки функцій, обсягу та складності робіт визначають такі чинники:

- можливість автоматизації окремих функцій органу правозастосування;
- загальний порядок збору, опрацювання, зберігання та видачі інформації;
- розподіл інформаційних потоків за рівнями керівництва з урахуванням кількості працівників, їхньої кваліфікації;
- наявність типових і ситуаційних алгоритмів і можливості наявних комп'ютерних програм, їх систем, пакетів (software), засобів обчислювальної техніки (hardware), які дають змогу виконати автоматизований аналіз інформації.

При цьому розробляють порядок узгодження, візування, затвердження документів, потрібний для ухвалення управлінських рішень.

Зрозуміло, що необхідною умовою розв'язання завдань є використання правових засобів. В організаційно-правовому аспекті за допомогою права та правового регулювання закріплюють систему органів управління, порядок їх створення, їх функції (цілі), завдання, компетенцію. Умови інформатизації управління також потребують чіткої класифікації прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів правовідносин, встановлення санкцій за їх порушення. В основу правової регламентації має бути покладено принципи, норми і положення, визначені Конституцією України та іншими законодавчими актами [4, с. 80].

Як свідчить досвід інформатизації, суттєві зміни у правовому забезпеченні системи управління відбуваються тоді, коли фахівці у галузі права, інформатики і теорії управління соціальними системами спільно розв'язують проблему правового

регулювання інформатизації на принципах демократизму, відкритості та пошуку консенсусу.

Виробничий характер діяльності більшості ланок, пов'язаних із забезпеченням різних стадій інформатизації, зумовлює необхідність виокремлення у системі державного управління напряму державної політики з інформатизації. З проголошенням незалежності України такий напрям було визначено. Для реалізації державної політики у сфері інформатизації створено державний орган при Президенті України — Національне агентство з питань інформатизації. У подальшому цей орган було трансформовано в Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України (Держінформнауки України) [1, с. 1—2], на базі якого у 2014 році утворено Державну службу з питань електронного урядування — центральний орган виконавчої влади щодо реалізації політики у сфері електронного управління, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України — Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства.

О.В. Павлишин визначає такі напрями удосконалення правозастосування:

- усунення прогалин у праві та юридичних колізій;
- систематизація нормативно-правових актів;
- загальне тлумачення норм права;
- нормативне закріплення ініціатив, спрямованих на підвищення ефективності правозастосування;
- покращення взаємодії відповідних державних органів, служб, посадових осіб, забезпечення належного контролю за їхньою діяльністю;
- вироблення рекомендацій з ефективної організації праці суб'єктів правозастосування;
- логіко-функціональний аналіз, формалізація та алгоритмізація застосування права, інформатизація правозастосовного процесу тощо.

Зазначені напрями він групує у кілька умовних блоків, які відображають своєрідні «вектори впливу» на правову реальність: нормативно-правовий, організаційний, матеріально-технічний, просвітницький.

Напрями удосконалення правозастосування, які належать до організаційного і створюють необхідні передумови для часткової автоматизації правозастосовного процесу (удосконалення юридичного діловодства, вироблення рекомендацій з ефективної організації праці правозастосовників, логіко-функціональний аналіз, формалізація правозастосування), автор вважає найраціональнішими та найперспективнішими, оскільки вони спрямовані на досягнення продуктивних змін у роботі правозастосовника за оптимальних витрат.

Крім того, у своєму дисертаційному дослідженні О.В. Павлишин слушно пропонує створити правозастосовну електронну експертну систему (далі — ПЕЕС) на основі продукційної моделі з надання знань зі зворотними висновками. Спонукальними чинниками до розробки ПЕЕС, на думку автора, є:

- формалізація знань експертів у юриспруденції;
- підвищення якості рішень суб'єктів правозастосування та автоматизація рутинної частини їхньої діяльності;
- удосконалення законодавства, виявлення у ньому прогалин і прихованих суперечностей.

Основними завданнями ПЕЕС є:

- кримінально-правова кваліфікація діяння на основі введених користувачем фактичних даних;
- багаторівневий швидкий пошук необхідних документів у нормативно-правовій базі;
- реалізація системи семантичних зв'язків між елементами правової інформації на основі інтерактивного тлумачного словника юридичних термінів.

До команди розробників ПЕЕС, на думку автора, слід залучити експертів у відповідній галузі (працівників органів слідства, прокуратури, суду, спеціалістів з теорії права, кримінального права і процесу), фахівців у галузі символічної логіки та інженерії знань, програмістів, дизайнерів, тестерів [2, с. 150—16].

Нині для підтримання нормотворчого процесу в Україні у складі системи інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої та правозастосовної діяльності (далі — CIA3) функціонують бази даних правової інформації, орієнтованої на забезпечення правовою інформацією широкого кола користувачів за допомогою інформаційно-пошукових систем («Право», «Законодавство», «Закони та підзаконні акти України в Інтернеті»), а також низка функціональних і забезпечувальних підсистем («Законопроект», «Рада» тощо). Підключення окремих підсистем CIA3 (наприклад, «Законодавство») до міжнародної мережі Інтернет дає змогу користувачам в Україні та за її межами не лише ознайомлюватися з нормативно-правовими актами України, а й брати участь у формуванні та використанні світової електронної мережі правової інформації (Global Legal Information Network), мати доступ до інших світових інформаційних ресурсів, проводити порівняльний аналіз національних нормативно-правових актів і нормативно-правових актів інших країн, використовуючи закордонний досвід для гармонізації нормативно-правової бази з міжнародним правом [4, с. 78].

Дослідження питання інформатизації процесу правозастосування потребує більш ґрунтовного визначення таких важливих його складових, як інформаційні технології та автоматизовані інформаційні системи.

Інформаційні технології — це система операцій з накопичення, зберігання, обробки та передачі інформації, які здійснюються за допомогою спеціальних каналів зв'язку з використанням комп'ютерної техніки [5, с. 48].

Автоматизованими інформаційними системами (далі — АІС) або банками даних називають сукупність структурованих певним чином баз даних, а також апаратно-програмних засобів, що дозволяють зберігати ці дані та маніпулювати ними. АІС, які правоохоронні органи використовують у своїй діяльності, за призначенням поділяють на:

- АІС, призначені для збору та обробки обліково-реєстраційної та статистичної інформації;
- АІС оперативного призначення;
- АІС, які використовують у слідчій роботі;
- АІС криміналістичного призначення;
- АІС, які використовують в експертній діяльності;
- АІС управлінського призначення тощо.

За рівнем складності обробки інформації (технічної, обчислювальної, аналітичної, логічної), яку використовують, зазначені АІС класифікують так:

- автоматизовані інформаційно-довідкові системи (далі — АІДС);
- автоматизовані інформаційно-пошукові системи (далі — АІПС);
- автоматизовані системи обробки даних (далі — АСОД);
- автоматизовані робочі місця (далі — АРМ);
- автоматизовані системи управління (далі — АСУ);
- експертні системи (далі — ЕС), експертно-консультуючі системи та системи підтримання ухвалення рішень.

АІДС забезпечують користувача інформацією довідкового характеру. В інтерактивному режимі АІДС дозволяють вводити, систематизувати, зберігати та видавати за запитом користувачів потрібні відомості без будь-яких складних перетворень даних.

АІПС дають змогу відбирати та виводити інформацію за умовами, які містять запити.

АСОД дозволяють вирішувати завдання, що мають чітку структуру, за наявності вхідних даних, алгоритмів і стандартних процедур обробки. Ці системи використовують для автоматизації повсякденних дій управлінського персоналу, що часто повторюються.

АРМ є основним середовищем інформаційно-технічної автоматизації професійної діяльності. Це індивідуальний комплекс технічних засобів і програмного забезпечення, який дозволяє максимально автоматизувати роботу фахівців певного підрозділу. До складу АРМ загалом входять персональний комп'ютер, принтер, сканер, ксерокс, графічний пристрій та інші технічні засоби, а також пакети прикладних програм загального призначення (текстових процесорів, електронних таблиць, графічних програм) і спеціального програмного забезпечення. Існує три типи АРМ:

- індивідуального користування;
- групового користування;
- користування в мережі.

Робота на АРМ не потребує від співробітника досконалих знань у галузі інформатики (операційні системи, прикладне програмне забезпечення). Його основним завданням є вміння розбиратися у своїй предметній галузі.

АСУ — це комплекси технічних і програмних засобів, за допомогою яких можна автоматизувати управління різними об'єктами. Основна функція АСУ — забезпечення керівництва інформацією. Зазвичай АСУ є сукупністю різних АРМ, які пов'язані між собою.

ЕС (експертні системи) — це спеціальні програми, які у процесі вирішення проблемних ситуацій здатні частково замінювати фахівця-експерта. Вони ґрунтуються на алгоритмах штучного інтелекту і використовують інформацію, отриману від фахівців у певній галузі. Спираючись на спеціалізовану базу даних і використовуючи певний набір правил і механізмів виведення інформації на основі наявних фактів, такі системи дозволяють розпізнавати ситуації, ставити діагнози, пропонувати варіанти вирішення проблем і давати рекомендації з вибору дій [6, с. 28—39].

Основними напрямками розвитку системи інформаційного забезпечення процесу застосування норм права є:

- упровадження єдиної політики інформаційного забезпечення;
- створення багатоцільових інформаційних систем діяльності органів виконавчої влади;

- оснащення інформаційних підрозділів сучасною потужною комп'ютерною технікою;
- створення умов для ефективного функціонування інформаційних обліків, забезпечення їх повноти, актуальності та безпеки;
- розбудова інформаційної мережі;
- удосконалення організаційно-кадрового забезпечення інформаційних підрозділів;
- поширення мережі комп'ютерних робочих місць користувачів інформаційних систем;
- подальша комп'ютеризація інформаційних обліків;
- упровадження сучасних інформаційних технологій.

Отже, як свідчать результати дослідження проблеми інформатизації процесу правозастосування, сьогодні в Україні відбувається процес створення правової бази для розвитку інформаційного суспільства та сфери інформатизації, що позитивно вплине на удосконалення форм і методів управління системами інформаційного забезпечення, на централізацію та інтеграцію комп'ютерних банків даних, упровадження новітніх комп'ютерних інформаційних технологій (у тому числі для ведення кримінологічних і криміналістичних обліків), розбудову та широке використання ефективних і потужних комп'ютерних мереж, застосування спеціалізованих засобів захисту інформації, налагодження ефективного взаємообміну кримінологічною інформацією на міждержавному рівні.

У перспективі розвиток інформатизації призведе до нових суспільних відносин. При цьому головною функцією правознавства та публічного права є своєчасне визначення цих відносин, які мають важливе суспільне значення, та відповідне їх врегулювання.

Список використаної літератури

1. Указ Президента України від 08.04.2011 № 437/2011 «Про затвердження Положення про Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/437/2011>.
2. Павлишин О.В. Філософсько-правовий аналіз розробки і використання електронних експертних систем у правозастосовчій діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / О.В. Павлишин. — К., 2005. — 19 с.
3. Швецов С.Б. Эффективность правоприменительной деятельности: современные проблемы эффективности и совершенствования законодательства : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / С.Б. Швецов. — Санкт-Петербург, 2004. — 32 с.
4. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д., Гриценко В.В. та ін.]; за ред. Швеця М.Я., Калюжного Р.А., Мельника П.В. — К. : Знання, 2004. — 274 с.
5. Гуцу С.Ф. Правові основи інформаційної діяльності / С.Ф. Гуцу. — Харків : Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін.-т», 2009. — 48 с.
6. Снегірьова Т.Л. Інформаційні технології в діяльності правоохоронних органів та необхідність їх вивчення курсантами вищих навчальних закладів системи МВС / Т.Л. Снегірьова // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки. — 2011. — № 15 (226). — Ч. 2. — С. 28—40.